

Hvidtjørn efter løvfald. (ES).

Hvidtjørn, *Crataegus*

Herunder optegnelser om 'tjørn' og 'torn' (der i nogle tilfælde også kan gælde slåen, s. 181ff).

Hvidtjørn, *hvidtorn* 1759ff; *torn* o. 1450ff, *tjørn* 1555ff; i mange gamle stednavne: Tårnby 1135ff Amager, Tornø 1231ff i Odense fjord, Tåning 1234ff ØJylland, Tørning 1334–1600-t forsvundet slot i Sønderjylland, Tjørnehoved 1339ff SSjælland, Tjørneby 1379ff VLolland, m.fl. – *Pølsetorn* Fyn, tornene anvendt som pølsepinde; *hanetorn* og bærrerne *haner* (farven!) Drejø; frugten: *hagenbær* etc. 1561ff, se nedenfor, *horsekød* o. 1700ff, Fyn, Tåsinge, Bogø, NVSjælland, Agersø efter frugtkødets farve sammenlignet med gult hestefedt eller med gulligt *hønsekød* ØJylland; *horsebær* NSjælland, *hestekød* NVSjælland, *horskydder* Agersø, *kødbær* alm.; *røde grise* Åsum Fyn; *melbær* Sønderjylland, SSjælland, Lolland, Bornholm, *tornebær* og *havbær* Slesvig, Als, ØJylland, NSjælland, *halbær* SØJylland måske til dialektordet hallen = tør (om bærkødet); *tebær* Stubbekøbing, frugter og blade anvendt som te-erstatning; *fuglebær*.

ALMINDELIG HVIDTJØRN, *Crataegus oxyacantha*, en ofte flerstammet, tornet, ikke over 10 m høj busk med ægformede, lappede blade, hvis ribber krummer indad mod midterribben, hvide blomster med røde støvknapper og runde, røde

og kødfulde »bær« (stenfrugter). Alm. i hegn, krat og skovbryn, på overdrev, vildtvoksende såvel som plantet.

Havtorn, *hagentorn* etc. o. 1300ff (hauenthorn), fællesgermansk, navnets første led er sproglig beslægtet med hegn, hæk, have. *Melbærtorn* 1774, *skovtjørn* 1888ff, SFyn, *vildtjørn*.

ENGRIFLET HVIDTJØRN, *Crataegus monogyna*, bliver større og træagtig (indtil 20 m høj) og er mere tætgrenet, de dybtfligede blades sideribber krummer udad; de hvide, ildelugtende blomster kan dække næsten hele kronen. Oprindelig sjældnere end førstnævnte, nu almindelig hegn- og hækplante, vildtvoksende (eller plantet) i skovbryn og strandkrat, på græsningsarealer. –

RØDTJØRN 1682ff er varieteter af denne art; i stednavnet Rødtjørns Agre 1682 Sværdborg SSjælland og Rødtorns Ager 1683 Mols.

Tysk tjørn 1888, *tysk torn*, *Kielertorn* og *Lybækkertorn* Fyn, *spansk torn* SFyn, *Hamborgtorn* Sønderjylland – arten skal af skipperne være bragt fra tyske østersøbyer til Fyn, da den bedre end alm. hvidtjørn egner sig til hæg og hegn.

LITTERATUR: 689 1,428–31 jf. 630; 148 4,409; 11, 66 og 12,187; 934 882 (1925); 634 14794; 292 210; 519 48(1886).

HEGN; ANVENDELSE AF VED, GRENE, BÆR

1551 omtales tjørn som anvendt til hegn ved Nyborg (1). Hvidtjørn og rose er bedst til levende hegn og beskæres ved St. Hans dag (o. 1800; 2). Det kgl. Landhusholdningsselskab gav 1807-11 præmier til fynske gårdmænd for plantning af hvidtjørnhegn (3), 1814 blev samlet 48 skp. frø til udsæd mod sandflugt på Bornholm (4). Intet levende hegn værnede bedre end tætplantet tjørn mod løsgående kreaturer; de fleste tjørnehegn blev plantet i slutningen af 1800-t, mange ryddet under 1. verdenskrig og erstattet med pigtråd; på Fanø stod de klippede tjørnehegn om haverne oven på tangdiger, sådanne fandtes endnu 1897 (5). Et molboråd lød, at man skulle skære tjørn om natten, så stak de ikke; til arbejdet brugte man en særlig tornøkse eller -kniv (6). Afhugsten blev ofte brugt til tjørne eller -risgårder, stuvet sammen mellem stager med en alens afstand, ellers kørt som fyld i grus- og mergelgrave eller brugt til at fyre med i bageovnen, idet man benyttede en

fork (ØJylland i 1890'erne; 7). Fra Tåsinge blev tjørnekvas kørt til Svendborg og solgt læssevis til byens bagerier (o. 1700; 8).

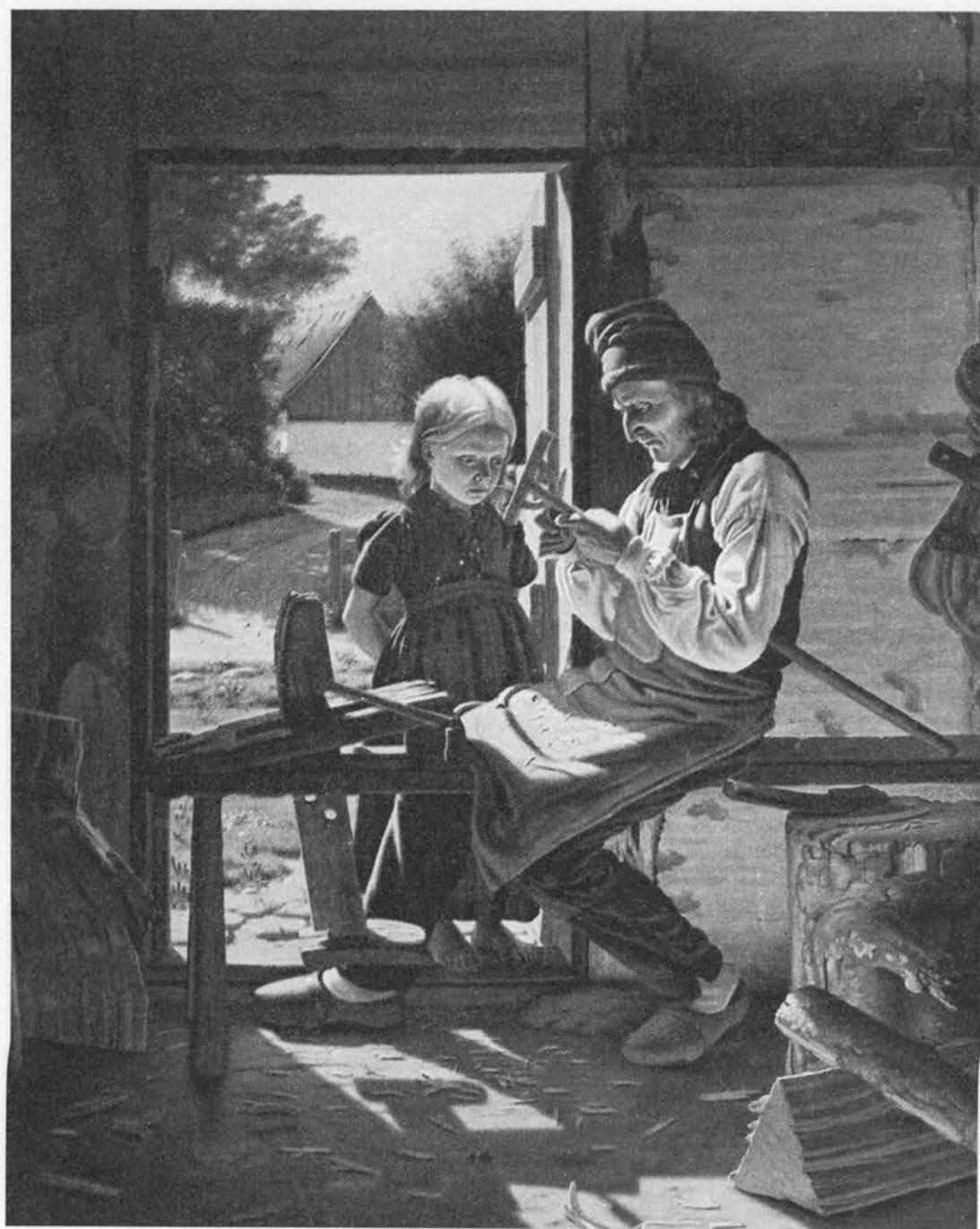
Hvidtjørn anvendes stadig til hække og læhegn, mest omkring frugtplantager; som avlsmateriale valgtes 1944 den efter traditionen ca. 400-årige såkaldte Søborg-tjørn (*Crataegus monogyna*), sml. s. 54, og der blev startet en indsamling af frø, samme år begyndte eksporten af tjørnefrø (9).

»Tjørnen er skovens vugge«, siger et gammelt ordsprog (sml. s. 69) – den har stor betydning for skovens fornyelse, holder barkædende vildt og kreaturer på afstand (10). Hvidtjørn blev og bliver i stor stil brugt som skelmærke i og ved byerne og mellem marker (SFyn; 11). – Rødtjørn plantes i lystbusketter (1806; 12).

Hvidtjørnens benhårde ved er velegnet til drejearbejder og kamtænder i møllehjul (1761; 13), til mindre gavntømmer, drejepatroner, høvlstokke, værktøjskafter, nagler, skruer, roden god til

Kvas af tjørn blev brugt til opfyring i bageriernes brødovne. Maleri af O. A. Hermansen, ca. 1890. Privateje.

Hvidtjørnens hårde ved egner sig til fremstilling af arbejdsredskaber og bruges bl.a. til udskæring af rive-tænder. Maleri af Fr. Vermehren, 1854. Overfor: »Bær« af hvidtjørn. (HO).

trækøller, mukkerter etc. (o. 1800; 14), rivetænder (15), nokker eller rokkroge, der styrede garnet på spinderokkens ten (16), sml. hør bd. 2, endvidere plejlsagler (Bornholm), tøjrpæle, hammer-, økse- og kosteskafter, skaft på fiskernes ormegreb (Strynø), af unge og rette skud spadsrestokke, desuden skeer og under sidste verdenskrig blyanter (17). Veddet egner sig til træskærearbejder (18).

Tætpurret tjørneris bruges som tarvelige staldkoste (Gylling o. 1875; 19), en tornebusk til nedharvning af spergelfrø (1798; 20), finhakkede tjørneris strøet i render over nysået egeolden holder mus borte (21). – Afbarkede torne giver pølsepinde (Fyn; 22), sml. slåen s. 188.

Hvidtjørn er anvendt som podestamme for pære, æble, mispel, kvæde og som det påstås for morbær (1647; 23).

Bærrerne spises af fattigfolk (1761; 13), de kan anvendes i doner for kramsfugle; af bær og malt laves brændevin (1806; 12), man har samlet dem til marmelade (NVFyn; 24) og blandet det tørrede frugtkød i brødmel (18). Under 1. verdenskrig bliver i Sønderjylland store mængder tørret og ristet til kaffeerstatning (25), i Slesvig plukkes de til svinefoder (26) og anbefales som brugbare i fjerkræs blødfoder (27). Under begge verdenskrige får man af frugter og blade en teerstatning, jf. *tebær* (28). Barken og især den på roden farver gult (29).

Børn spiser »kødbærrerne«, drenge har røget de tørre blade som tobak (30) og vælger helst tjørnegren til flitsbuen (31); de skærer ishockeykøller af hvidtjørn (32).

Om foråret viser man hinanden et lille nyt bladskud og siger: »Bitttegryn, bitttegryn, nu skylder du mig en pennig! Har det andet barn også et skud, slipper det for at betale (Sønderjylland; 33).

LITTERATUR: (1) 495 6,1961,280f; (2) 194 2, 1790,434 jf. 3,1790,207; 5,1797,19 og 6,1800,360; 398 1806,474f; (3) 1008 14,1926,93f; 806k 232; (4) 92 33,1950,84f; (5) 806k 195,232 jf. 86 5,1860,113-19 (anlæg af hæk); (6) 488h 29; 520 51; (7) 1014 27,1934,5; 806k 219; 955 1936,203f; (8) 413 42; (9) 162 1944,117f,177,254f,298,324f; (10) 172 nr. 1,15; (11) 1007 1896,71 sml. 228e 3,827; (12) 398 1806, 474 og 1821,546; (13) 696 161f; (14) 194 3,1790,207 og ny rk. 1,1808,127f; 398 1806,474; (15) 510 5, 56; 278 1,1928,185; 280 6/6 1926; (16) 488j 3,273 (Jyll.); 308b 180; 413a 199; (17) 19 16; 512 3,215 (1895); 449 1941,33 og 1965, 9(o. 1900); 520 51; 339

188; 599b 1,495(1952); (18) 950 162; (19) 794 4.5, 218; (20) 576 2, 466; (21) 531b 50; (22) 760 60; (23) 81 1647,112f; 696 1761,161f; (24) 634 12246; (25) 634 12044,12358; (26) 634 16683/12 (St. Vi s.); (27) 916 1917,494; (28) 689 2,431; 107; (29) 576 4,1799, 403; (30) 634 12304 (Langel. o. 1900); (31) 153 2, 1928,86f (Århusegnen o. 1875); (32) 107 1956 (Fyn); (33) 520 46 (Gramby); 820 (Sønderb.).

LÆGEMIDLER

Hagetorn anvendes mod sår i munden, mavesmerter, som omslag på helvedesild (udslæt), bærsaften på øjenlidelser, især hinde over øjet, drikkes for nyresten (o. 1300; 1).

Bærrerne af hvidtjørn indgår i drik for lunge- lidelser (begyndelsen af 1400-t; 2).

Christiern Pedersen 1533: vin- eller ølafkog af rødderne drikkes mod blodspytning (34b), vin- afkog for ophørt vandladning (58b-59a) og samme af bladene anvendes til gurgling af nedfaldet drøbel (15b).

Destilleret vand af hvidtjørnens blomster opløser sten i kroppen (1761; 3).

Blomsterne føres på nogle apoteker.

Langfredag før solopgang skal man med hvidtjørn stikke hul på halsbyld, så blodet flyder ud (begyndelsen af 1600-t; 4). Hvis man på sig bærer en »korstjørn« = tjørnegrene bundet sammen til et kors, bliver man ikke syg (Sundev- ved; 5). Den kloge kone i Tjørnehoved »bandt« tandpine til gammel tjørnebusk, idet hun slog søm i stammen (1883; 6).

Blomstrende tjørne på Eremitagesletten med udsigt over Øresund. Maleri af Th. Niss, 1885.

LITTERATUR: (1) 343 88,167; (2) 15 53; (3) 696 160; (4) 902j; (5) 161 1906/23:3244; (6) 1009 1957, 27.

GAMLE, STORE OG KENDTE EKSEMPLARER

Tjørnene på Turø skal være sået af Ellen Marsvin (d. 1611), der i spil tabte øen til Christian IV, men fik lov at beholde den, indtil en udsæd var høstet (1), sml. s. 55 nr. 9 og bøg bd. 2.

En gammel tjørn ved Nivå kirke NSjælland blev iflg. sagnet plantet af mølleren: han tog i Rude skov et lille træ til erstatning for en knækket vognkæp, men blev opdaget og straffet – da han kom ud af fængslet, plantede han kæppen og sagde, at her skulle engang bygges en kirke (2). Den tidligere ejerinde af nogle tjørne i Hvilbæk Øjylland betalte 500 rigsdaler for deres fredning i al fremtid (3). Om nogle gamle tjørne på et tingsted på Jegindø i Limfjorden vedtog bymændene ved udskiftningen, at den bonde på hvis jord de kom til at stå ikke måtte fælde dem (3a). Genforeningsmindet i Stuby bakke ved Vordingborg havde en stor hvidtjørn som samlende motiv; ødelagt 1933 (4).

Berømte er de store gamle fritstående tjørne på Eremitage-sletten ved København, der skaber et særpræget landskab og i blomstringstiden næsten overvælder med deres skønhed (5); de stammer sikkert fra »skovens tid«, dvs. før 1670, da

Dyrehaven blev anlagt (6). »Såvel i sommerdagens sol som i de lyse nætters skær har disse tjørnes blomstervæld fyldt vor sjæl med undren og fortryllet vort sind« C. Raunkiær 1925.

Som Danmarks ældste tjørn omtales 1930 et eksemplar på resterne af Søborg slots østre ringmur, »her har den været siden omkring år 1600« (7).

En meget stor hvidtjørn nævnes 1885 på Borgø i Maribo sø og på Knudshoved ved Vordingborg, den sidste havde i brysthøjde et stammeomfang af ca. 1,55 meter (8). Fra nær og fjern kom folk for at beundre en usædvanlig stor hvidtjørn ved Jedsted mølle på Ribeggen, når den blomstrede (1893; 9).

Landets største nulevende hvidtjørn skal være et gammelt eksemplar ved Hammersholm på Bornholms nordspids; 200 får har på én gang søgt ly under kronen (10).

LITTERATUR: (1) 306b 212f; 519 132; (2) 941c 42f; (3) 161 1906/23: 2236; (3a) 999 240; (4) 953 159; (5) 237d 41; 974 Biolog. Medd. 5.1,73; (6) 173 1931–32,68f; (7) 254 1930,5; (8) 19 19; (9) 239 1893, 24; (10) 173 1928–29,27; 175 34,1949,22.

NAVNGIVNE TJØRNE OG TORNE

1 *Brudetornen* på Balle mark ved Bredsten kirke, Vejleegnen – skød frem, hvor ung pige, der